

ЖАМБЫЛ ЖӘНЕ МҰРАТАЛЫ КҮЙШІ

Республикалық «Қызыл Қырғызстан» газетінің 1938 жылғы он сегізінші санында Жамбылдың «Туған елім» деген толғауы мен «Қазақ елінің орденді ақыны Жамбылмен кездесу» атты көлемді мақала жарияланған. Сол мақалада: «Бұл отырыста біз таң қалған іс – Жамбыл қырғыз комузын, оның күйін өте жақсы біледі екен. Ол атақты манасшы Тыныбекті көргенін, «Манасты» ондай ешкім айта алмайтынын айтты. Және Мұраталының күйін шертші деп ақындарға ұсыныс жасады. Әлімқұл бір күй шертіп болған соң, Жамбыл: Мен қырғыздың күйін сағындым, «Қырдағы жүрген қырық арқар атып алсам қайтесің?» деген күйді тартшы деп, тағы да бағыт берді.

-Күйді сен тартқанда, мен тартпаймын ба? – деп, Жамбыл елді күлдірді. Сол сапардың екінші күні Жамбыл бізбен бірге түнгі сағат он екіге дейін бірге отырды», - деп жазады сол мәжіліске қатынасқан Қырғызстанның бір журналисі.

1938 жылы мен Қырғызстан мәдениет қайраткерлерінің екі тәулікке созылған творчестволық кездесулері екі елдің бауырластық, достық қатынастарын көрсететін мысал болса, екіншіден, Жамбылдың «қырғыз күйлерін сағындым» деген бір ауыз сөзінің астарында қырғыз халқының комузшылық, күйшілік өнеріне деген ұлы ақынның махаббаты мен сүйіспеншілігі бейнеленген.

Жамбылдың қырғыз күйлерін жоғары бағалауы тегіннен-тегін емес. Ол бала күнінен бастап, көз жұмғанша домбырадан бір елі ұзап әудем жер алыстап көрмеген.

Домбыраны қолыма
Он жасымнан алғанмын.
Дәл жетпіске келгенше,
Күй тартудан танбадым, -

деген Жамбылдың өз өлеңі біздің пікірімізді растайды.

«Жамбыл қазақ, қырғыз күйлерін көп білген, әрі асқан домбырашы болған», - дейді жазушы Сапарғали Бегалин. Ардақты ағамыз Сапекең дұрыс айтады. Мәселен, Жамбыл музейінің архивінде сақталған Үмбетәлі Кәрібаев, Өмірзақ Қарғабаев, Ибраим Бейсеновтердің естелігіне қарағанда, Жамбыл Жабаев жиырмадан астам күй тартқан. Сол күйлердің бірнешеуінің аттарын атасақ та болады: «Бозінген зары», «Көрұғылы-Сұлтан», «Сұрмерген», «Шортанбай күйі», «Едігенің теріс қақпайы», «Есім Саржан», «Батыр Қалша және төрт жігіт», «Қырғыз Мұраталының күйі», «Әбдібектің кертөлғауы»,

«Стамбол күйі», «Абылай шайқамасы», «Қасабек», «Ердебай», «Ерке-атан күйі», «Өзбек күйі».

Жамбылдың анасы Ұлданның жалайыр еліндегі нағашысы Қанадан керемет қобызшы болған. Сол Қанаданның қобызын бала Жамбыл көп тыңдаған, соған еліктеген.

Жамбылдың өскен ортасы ақындар мен әнші-күйшілердің қалың топтасқан жері болған. Мәселен, Іле мен Шу өзендерінің аралығында Жантаев Бекбатыр және Басшыбай, Күйшілбай деген даңқты күйшілер болған. Жас күнінде Жамбыл солардың күйін құмарта тыңдаған. Бұл Жамбылдың өнердегі алғашқы, бірінші бұлағы болса, сондай-ақ Жамбылдың домбырашы болуына зор ықпалын тигізген, екінші бастауы, ол – қырғыз күйшілерінің әсері.

Алатаудың арғы бетінде – қырғыздар, бергі бетінде – қазақтар, соның ішінде Сүйінбайдың, Жамбылдың ауылдары қырғыз еліне өте жақын қоныстанған Таудың теріскейінде жар-жар айтылса, күнгейінде беташардың әні естілген. Мысалы, Қоңыр деген жайлаудан қазақ қыздары кестелі орамалын лақтырса, Шу өзенінің жағасындағы қырғыз жігіттері жерге түсірмей қағып алған. Үлкен-Кемин, Кіші-Кеминнен күн бата шыққан қырғыз жігіттерін Бұғымойын-Бесмойнақ, Суықтөбедегі қазақ қыздары күтіп алған. Міне, осындай қызығы көп, базары таусылмаған екі елдің арасын әнмен, өлеңмен жарастырып Сүйінбай, Жамбыл және Мұраталы күйшілер жүрген.

Ұлы ақын Жамбылдың қырғызда өнерпаз достары өте көп. Соның бірі – Мұраталы Күренкеев қобызшы. Оны қырғызша қомузшы, қыл-қияқшы дейді. 1960 жылы Фрунзе қаласында Балбай Алагушевтің «Мұраталы» деген шағын кітапшасы шыққан. Сонда былай дейді: «Мұраталы қырғыз жерінің жүрегі Ыстықкөл деп, көл айналасында көп жүрген. Сонда қазақтың атақты ақыны Жамбылмен дос болған. Одан талай қазақ елінің өлеңдері мен күйлерін үйреніп, екі шекті домбыраны шерте білген. Бір туған қазақ ауылдарына досы Жамбылменен бірге барып, қырғыздың елдік күйлерін шертіп беріп, көңілдерін жұбатқан. Қазақ елінің әдет-ғұрып, салтымен танысқан, елінің тілін үйреніп, өлеңдерін, күйлерін домбырада сандуғашша сайратқан».

Қырғыз Ғылым академиясының қолжазба бөлімінде даңқты күйші Мұраталының Жамбылмен достығына арналған мынадай өлеңі бар.

Алтын менен күмісті
Зергер үшін жаратқан.
Арқар менен құлжаны
Мерген үшін жаратқан.
Жетпіс беске келген соң,
Біз сияқты жорғаны
Сендер үшін жаратқан, -

дейді.

Заманымыздың ұлы ақыны Жамбыл Жабаевтың ардақты асыл досы Мұраталы күйші кім, оның өмірі мен творчествосына қатынасты қандай деректерді атауға болады?

Қырғыз, қазақ халықтарының музыкалық мұрасын жинаушы әрі зерттеуші А.В. Затаевич 1928 жылы Мұраталы Күреңкеевтің 50 күйін жазып алып, оны нотаға түсірген, 1934 жылы жарыққа шығарған. Сол оқымысты айтқан: «Мұраталы айкөл тұрпатты күйші», - деп. Ал қырғыз әдебиеті мен музыка тарихында Мұраталы «елдік әуеннің классигі» деп аталды. Ол 1860 жылы Үлкен-Кеміндегі «Талдыбұлақ» деген жерде туған.

Алатау атты жерінен,
Айтулы кең Шу, Кеминнен,
Өнерпаз болып туылдым,
Ордалы қырғыз елінен, -

деген еді Мұраталы.

Мұраталының әкесі Күреңке де домбыра тартқан, дін оқуынан бас тартқаны үшін жергілікті бай-манаптар, молдалар оны қудалаған, домбырасын сындыртқан. Соған қарамастан өзінің өнерін баласы Мұраталыға үйретеді. Мұраталының бірінші рет домбырашылық даңқы Бұғы мен Сарыбағыш рулары бас қосқан үлкен тойда танылады.

Мұнда ол Бұғы руының өз әкесін күйден жеңген күйшісі Шыңғышбайды тізе бүктіріп, жұртшылықтың ыстық ілтипатына ие болады. Айта берсе Мұраталының өмірі ұзақ әңгіме: ол 1916 жылы патшаның солдат алу тәртібінің қаталдығынан қашығырақ тұру үшін Тұрпанға ығысып барады, содан соң 1917 жылы Октябрь революциясының арқасында өзінің туған жері Қырғызстанға келеді. «Жеңіс» деген күй шығарады. Оған қырғыз музыка мәдениетін биік шыңға көтергені үшін үкімет пен партия көркемөнерге қатынасты бірнеше атақтар береді. «Домбыраны адамша сөйлететін, қобыздың үнімен сурет салатын» Мұраталы Күреңкеев 1949 жылы Фрунзе қаласында қайтыс болған.

Сол Ыстықкөлдей терең өнерпаз Мұраталы мен шығыстың жарық жұлдыз ақыны атанған Жамбылдың достықтарында екі елдің ежелгі достығының дәстүрлі ізі көрінеді.

Жамбылдың атақ-даңқы отызыншы, қыркыншы жылдары дүниежүзінің барлық түкпірлеріне кең тараса да, ол ешуақытта асып-тасымаған, бір қалыпты өмір сүрген. Өзіне де, өзгеге де әділ болған. Соның бір мысалын осы Мұраталыға байланысты айтсақ та болады. Бірде ауыл кариялары жиналып отырып:

-Жәке, сіздің өлең сөзден жеңілген күніңіз болды ма? – деп сұрапты.

-Көптеген ақындармен, ақын қыздармен айтыстым, оларды жеңдім. Бірақ қырғыздың Мұраталы күйшісінен домбыра тартудан жеңіліп қалдым. Ол

былай болған еді. Менің орта жастағы кезім, қырғыздардың Көкайрақ деген жайлауында қыз ұзату тойы болды, соған алыстан ат арытып, біз де бардық. Тойдың аты той: көкжасыл қызыққа көз тоймайды. Бізді сыйлы қонақ деп, ортадағы сегіз қанат ақ үйге орналастырды. Қазақ, қырғыз бас қосқан жерде қарап отыра ма, ақындар өлең айтып, домбырашылар күй тартты. Ал мен сол салтанатты жиында баяғы замандардағы қазақ пен қырғыз батырлары бірлесіп, шапқыншы қара қалмақтарға қарсы соғысқандықтарын суреттеп, қысқаша толғау айттым. Содан соң бидайық құстай біреу домбырамен «Қамбархан» деген тамаша күй тартты.

-Бұл кім? – деп қасымдағы біреуден сұрап едім.

-Қырғыздың атақты күйшісі Мұраталы, - деді.

Мұраталыны бірінші көргенім сол еді.

Біз де қарап отырғанымыз жоқ, қыза-қыза өлеңді тастай беріп, Мұраталымен күй жырыстыруға шықтым. Шарт – біреу. Кім күйді көп тартса, сол жеңеді. Мен қатарынан 13 күй тарттым, ал Мұраталы 15 күй тартты. Сөйтіп, Мұраталы менен екі күй артық тартқандықтан:

-Мұраталы, жол сенікі болды. Бұдан былай екеуміз дос болайық! – деп, орнымыздан тұрып, төс түйістіріп таныстық, - дейді Жамбыл.

Асылы, ақын есебінде Жамбылдың Мұраталыға, күйші ретінде Мұраталының Жамбылға творчестволық әсері зор болған. Соның бір белгісін Мұраталының жыршылық өнерінен де аздап аңғарамыз. Тегінде, Мұраталы атақты ақын атанбаса да өлең сөздің қадірін жақсы білген адам. Фрунзе қаласындағы республикалық Ғылым академиясының қолжазба қорында Мұраталының айтуынан жазып алынған бірнеше мақал-мәтел, жаңылтпаш, ертегі, қиссалар бар. Солардың арасында Мұраталының Жамбылдан үйренген «Мұңлық – Зарлық» жырының бір нұсқасы сақталған.

Арғы тегі араб, парсы әдебиетінен алынған «Мұңлық – Зарлықтың» Жамбыл мен Мұраталы нұсқасының жалпы мазмұны 1896 жылы Жүсіпбек Шайхысламовтың Қазан қаласында жарияланған варианттарымен ұқсас айтылады. Орта ғасырдағы тарихи жағдайға байланысты шығыс ақындары және араб, парсы, үнді ертегі, аңыздары бойынша қазақ арасына көп тараған «Мың бір түн», «Сейітбаттал», «Тотыкамал», «Шахнама», Ләйлі – Мәжнүн», «Мұңлық – Зарлық», «Көрұғылы-Сұлтан» жырларын Жамбыл көп жырлаған.

Қолжазба кейбір деректерге қарағанда, 1896 жылы Қазан қаласында жарияланған «Мұңлық – Зарлықтың» Жүсіпбек Шайхысламов тапсырған нұсқасына Жамбыл Жабаевтың да қатынасы бар деген болжамдар айтылады. Өткен ғасырдың сексенінші жылдарының соңында Кіші Алматы, Үлкен Алматы болыстарына қарайтын көп ауылда Қызыл Оспан деген дәулетті адам қыз ұзату тойына шақырады. Осы тойға Жамбыл бастаған бірнеше ақындар және кітаби ақын Жүсіпбек Шайхысламов та қатынасады. Сол тойдың тарқарында Жүсіпбек қожа Жамбылдың айтуынан «Мұңлық – Зарлық», «Тотыкамал» және «Қыз Жібек» жырларын жазып алады.

Сөз арасында, ойласу ретінде айтылған бұл болжамды (гипотезаны) әлі де нақтылай түсу үшін, Жамбыл және Мұраталы нұсқасы мен Жүсіпбек қожаның нұсқасының текстологиясын жан-жақты салыстыруымыз қажет. Сонда соңғы сөзді батыл айтуымызға болады ғой дейміз.

Қазақ халқының ұлы ақыны Жамбыл Жабаев және қырғыз халқының күйшісі Мұраталы Күреңкеев туралы әдеби материалдар жинау үшін өткен күзде қырғызстан Композиторлар одағының ғылыми-зерттеу бөлімінде болдым. Сонда музыка зерттеушісі Қапар Әбдірахмановтың көмегімен бірнеше архивтік деректермен таныстық және Мұраталының «Жайлауда», «Қыл-қияқ», «Ақтоты», «Толқынды таулар», «Жоқтау», «Ботаның зары» деген күйлерін магнитофон арқылы тыңдадым.

Менің байқағаным: Мұраталының күйлерінде қырғыз елінің көлі мен орманы, тауы мен тоғайы, батырлығы мен жауынгерлігі және жомарттығы қос өрім қатар көрінген. Сондай-ақ кешкі күннің бұлтқа түскен сәулесіндей, адамның кейбір көңіл-күйін, майда қоңыр қайғысын қомузбен қандай әдемі жеткізген ғажап күйші.

Бауырлас қырғыз елінің арасында бір беті қазақтың домбырасы, екінші беті қырғыздың қомузы болып жасалған музыкалық аспаптар жиі кездеседі. Сол сияқты, көркемөнердің ай-шолпандары Жамбыл мен Мұраталы екі елдің ортақ өнерпаздары, әрі туысқандықтың, достықтың арасын жалғастырушы алтын көпірлері болып саналады. Оларға біз сол үшін мақтанамыз.

Дереккөз:

Дастан-ата: Жамбыл Жабаев туралы естеліктер / Құрастырған және түсініктерін жазған филология ғылымдарының докторы Н.Төреқұлов. – Алматы: Жазушы, 1989. - 398-404-беттер.